

RECENZE – BOOK REVIEW

Roman Vido, *Konec velkého vyprávění? (Sekularizace v sociologické perspektivě)*, Brno: Masarykova univerzita, Centrum pro studium demokracie a kultury (sociologická řada) 2011, 350 s.

Přesvědčení o tom, že s vládou rozumu, rozvojem vědy a vznikem moderní společnosti bude neustále oslabováno náboženství, respektive že v takové společnosti není alespoň v budoucnosti pro náboženství místo, proniká do evropského nejen intelektuálního světa od osvícenství. V současné době však zaznamenáváme náboženská oživení v různých částech světa, zejména v USA – o neevropských civilizacích ani nemluvě. O tom, jak na tento jev reagovala a reaguje sociologie, je Vidova kniha.

Kromě Poděkování, Předmluvy a Závěru obsahuje šest dále členěných kapitol: Od pojmu k paradigmatu, Předchůdci sekularizačního paradigmatu, Ustavování sekularizačního paradigmatu, Základní pilíře sekularizačního paradigmatu, „Staré“ versus „nové“ paradigma a Rozpad sekularizačního paradigmatu?

V první kapitole podává Vido dějiny pojmu „sekularizace“ už od antiky a ukazuje – někdy velmi důležité – změny jeho významu. Samo paradigma (chápané podle Kuhnova vzoru) se rodí na přelomu 60. a 70. let 20. století. Ke svému vzniku potřebovalo dva předpoklady: 1. filozofický (v člověku jako v bytosti se nerozlučně spojuje náboženská a racionální stránka) a 2. epistemologický (ne-

závislost sociologie náboženství na teologii a na náboženství a soustředění se na empirický výzkum). V souvislosti s předchůdci sekularizačního paradigmatu se Vido soustřeďuje opět na pojem sekularizace, tentokrát v moderním smyslu. Zvláště jej zajímá pojmová dvojice sekularizace – sekularismus, zejména z teologického hlediska. Když se zabývá ustavováním sekularizačního paradigmatu, popisuje Vido intelektuální klima 60. let 20. století a podává také základní charakteristiky tehdejších sekularizačních teorií (jejich teoreticko-analytickou orientaci). Vychází přitom – jako ostatně v celé knize – z již existujících reflexí této situace, zejména v knihách D. Martina a R. Robertsona.

Jádro knihy tvoří dvě následující velmi rozsáhlé kapitoly. První z nich je věnována základním pilířům sekularizačního paradigmatu, které autor popisuje na základě primární i sekundární literatury. Významným představitelem sekularizačního paradigmatu byl Brit Bryan R. Wilson, který nepochybuje o rozvoji sekularizace ve společnosti. Chápe sekularizaci jako zmenšení vlivu náboženství, jež spojuje především s vírou v nadpřirozeno. Sama sekularizace souvisí s přechodem od společenství ke společnosti, a tedy zdroj změny v náboženských postojích bychom měli hledat právě ve společenském systému. Souvisí to s rozvojem vědy a techniky, které poskytují stále větší ekonomický přínos, s diferenciací společnosti na jednotlivé sféry (náboženství už nestmeluje celou společnost, stává se pouze jednou z jejích částí), což opět souvisí se změ-

nami v morální oblasti a s neutralizací a subjektivizací morálních hodnot. Wilson se domnívá, že proces sekularizace je nezvratný, ale zároveň výslovně odmítá tezi o vymizení náboženství.

Podobným způsobem pojednává Vido v těchto dvou ústředních kapitolách o mnoha dalších osobnostech. Sledovat takto podrobný rozbor by vedlo k neúměrnému rozšíření rozsahu této recenze, a proto se o dalších osobnostech, které se staly předmětem Vidova zájmu, zmíním jen velmi stručně. Peter L. Berger a Th. Luckmann kritizují původní spojení sociologie náboženství s požadavky teologie nalézt prostředky proti šířící se sekularizaci. Sociologie náboženství musí být v tomto ohledu samostatná. Náboženství spojovali zejména s problémem legitimizace. Protože moderní společnost je na rozdíl od starší pluralitní, musí náboženství vstupovat do konkurence s ostatními náboženstvími – do „náboženského trhu“.

Hlavním přínosem Brita Davida Martina pro debatu o sekularizaci je historizace a kontextualizace sekularizační perspektivy. Touto cestou se později vydá hodně dalších teoretiků i empiriků, a to i v souvislosti s „novým“ paradigma-tem sekularizace. Pro americkou diskusi o občanském náboženství jsou důležité osobnosti jako je T. Parsons, W. Herberg a R. N. Bellah. Ti vycházejí z americké zkušenosti, která se liší od evropské (sekularizační tendence není v USA zdaleka tak jasná jako v Evropě) tím, že v americké sociologii převažuje funkcionalismus. Podle Parsonse je moderní doba spíše více náboženská než doba předchozí, avšak náboženství se v ní mění. Souvisí to s privatizací náboženství a zobecněním hodnot, které zaručují funkčnost náboženství. To vede k přesvědčení, že americká společnost jako celek tvoří nábožensky založené společen-

ství. U Herberga vývoj pokračuje tak, že za americké „náboženství“ považuje víru v americký způsob života, a také Bellah tvrdí, že existuje občanské náboženství, jehož bůh neodpovídá žádné konfesi, ale je spíš deistickým bohem.

Za hranicemi normativního funkcionalismu se naopak pohybují R. K. Fenn, D. Bell a N. Luhmann. Fenn zdůrazňuje spjatost hodnot a cílů a v této souvislosti zdůrazňuje utilitárnost hodnot (důraz na to, co lze uskutečnit a jakými prostředky). Rozlišuje mezi blízkými a vzdálenými hodnotami. K těm druhým poukazuje náboženství. Sekularizace může iniciovat vznik nových typů náboženství. Německý sociolog Luhmann tvrdí, že v období sekularizace ustupuje primární (spirituální) hodnota hodnotám sekulárním – např. pomoc chudým. Ty ale mohou ztráct svůj specifický náboženský charakter. Američan D. Bell hledá náboženství ve sféře kultury, která je vůči společenské struktuře autonomní. Kultura odpovídá na základní existenciální otázky člověka a zde má svou roli náboženství. Avšak pro moderní kulturu je charakteristická profanace (odkouzlení). To je provázeno individualismem a v konečném důsledku nihilismem. Nicméně Bell předpokládá, že se posvátno do kultury vrací.

Belgičan K. Dobbelaere se pokouší sekularizační debatu systematizovat. Konstatuje, že koncept sekularizace v sobě zahrnuje tři úrovně analýzy – sociální, organizační a individuální. Sekularizace nemá nutně předem daný směr (jak se domníval např. Comte), nýbrž závisí na kulturním kontextu.

Druhá z klíčových kapitol Vidovy práce se jmenuje „Staré“ versus „nové“ paradigma. Protože empirické výzkumy potvrdily, že ve společnosti začíná od konce sedmdesátých let nový „nástup posvátna“, bylo nutno vypracovat nové sekularizační paradigma, které se objevilo

v druhé polovině osmdesátých let. Jednou z jeho hlavních myšlenek je, že staré paradigma vycházelo především z evropské zkušenosti, ale ta je spíše výjimkou než pravidlem (R. Stephen Warner). Nové paradigma bere v úvahu spíše americkou zkušenost a v některých případech se jí pokouší rozšířit i na jiné kultury. Celkem velkou roli v něm hraje teorie racionální volby (Rodney Stark), která je vlastně rozšířením staršího chápání člověka jako homo oeconomicus. Proto se v ní také objevují ekonomické pojmy, jako např. náboženský trh nebo náboženská konkurence. Pro Starka znamená sekularizace jen změnu náboženství, protože to kompenzuje nedosažitelnost některých věčných potřeb a cílů člověka (nesmrtelnost, odpověď na otázku po smyslu života). Sekularizace se tedy může týkat organizace náboženství, ale ne individuálního prožitku. Stark požaduje teorii, která by vysvětlila, proč jsou různé aspekty náboženství na sestupu, vzestupu nebo jsou stabilní.

O obranu starého paradigmatu se pokusil Frank Lechner, který spolu se Steve Brucem, Ch. Ellisonem, M. Chavesem a jinými kritizuje teorii racionální volby.

Reakce „sekularizačních klasiků“ na nové paradigma byla různorodá – ostatně ani v sedmdesátých letech netvořili jeden celek. Sahá od tvrdé obrany starého paradigmatu až po jeho odmítnutí. Jeden z obhájců sekularizačního paradigmatu, Steve Bruce, nepovažuje sekularizační teorii za teorii v pravém slova smyslu a popírá její univerzálnost. Na druhé straně poukazuje na její komplexnost. Domnívá se, že se sekularizace neuplatňuje ve všech společnostech a kulturách, ale tam, kde se objeví, je nezvratná. Zdurazňuje úlohu reformace a racionalizace, které podmiňují vznik kapitalismu, modernizaci a diferenciaci společnosti, což zase vede k sociální a kulturní diverzitě

a k rozmachu individualismu. Sekularizace souvisí s přechodem od společenství ke společnosti. Sekularizační schéma nefunguje ve dvou případech: 1. tam, kde náboženství plní funkci kulturní ochrany (Polsko), a 2. tam, kde probíhá kulturní přechod; zmenšuje totiž jeho zátěž. Na závěr této kapitoly se Vido ptá, zda existuje sekularizační debata, a kloní se k záporné odpovědi. Protivníci se totiž míjejí a neberou v potaz argumenty druhé strany. Pokud se sekularizační debata rozvíjí, tak jde spíše o diskuse o různých dílčích aspektech sekularizace.

Také poslední kapitola Vídovy knihy má už ve svém titulu otázník: Rozpad sekularizačního paradigmatu? V roce 1999 proběhla diskuse mezi britskými a americkými autory, a to tentokrát nejen sociology, ale také historiky. Výsledkem byla výzva k historizaci sekularizační teorie v tom smyslu, že bude brát víc ohledy na širší historický a politický kontext jednotlivých náboženských útvarů a jejich změn. Do této diskuse se postupně zapojovali další vědci, zejména z řad kulturních antropologů, takže vztahy, v nichž se problémy náboženství a sekularizace zkoumají, jsou stále složitější. V této souvislosti se odehrál také návrat k empirickému zkoumání těchto jevů a proběhla metodologická diskuse. Vido uvádí dva typy empirického zkoumání: 1. Jednoduše empirický – pouze se hledá výskyt zkoumaného jevu; k tomu je potřeba stanovit hlavní indikátory a také definovat hlavní pojmy, především pojem „náboženství“. 2. Testování sekularizačních teorií; zde je nutné zkoumat dostatečně dlouhé historické období a dostatečně velký zeměpisný rozsah a opět operacionalizovat termíny (jako je např. modernizace nebo industrializace).

Další podkapitola vychází především z názorů Ronalda Ingleharta a zabývá se pojmem modernita. Ukazuje se, že mo-

demit může být víc a že např. už evropská se liší od americké. Navíc naše společnost vstupuje do postindustriální a postmoderní éry, v nichž se – za podmínky zajištění materiálního základu –, v centru lidských zájmů objevují především nemateriální hodnoty a s nimi i nové formy náboženství. V tomto smyslu, podle názoru izraelského sociologa Shmuela N. Eisenstadta, je současné náboženské oživení ne návratem, nýbrž podstatnou rekonstitucí náboženské komponenty společnosti, a například fundamentalismus patří právě k ní. Ačkoli jsou některá současná náboženská hnutí z našeho hlediska protimoderní (= protiosvícenská), jsou součástí modernity – jenomže ne té naší. Vzniká tedy otázka, zda lze v Evropě vzniklou pojmovou dvojici náboženství – sekularita používat i pro jiné kulturní a civilizační okruhy. I v budoucnosti bude nutno řešit otázku malé testovatelnosti sekularizační teorie. Zde se ke slovu dostává „lingvistický obrat“ se svým důrazem na konstruovanost pojmů. Zatímco s teorií sekularizace (velkým vyprávěním) jsou stále problémy, objevují se malá vyprávění, která plní roli prostředku ke kognitivní organizaci „fakt“ pro ty, kdo se pokoušejí porozumět náboženství v moderní době.

V Závěru své práce Vido ustupuje od převážně referativního charakteru svého textu a stručně a zajímavě shrnuje výsledky, které z jeho zkoumání více než padesátileté diskuse o sekularizaci plynou. Protože je však shrnuje v bodech, je těžké v recenzi udělat více než na ně upozornit. Jak jsem se už zmínila, je Vidova kniha převážně referativní. To ostatně uznává i on sám. Na druhé straně však přináší zejména pro zainteresovaného laika množství problémů, jichž si před tím při úvahách o náboženství nebyl vědom, takže se i pro něj stává inspirativní. Jako příklad lze uvést třeba různé definice pojmu náboženství nebo metodologické pro-

blémy. Proto je vhodnou pomůckou jak pro sociology náboženství a religionisty, tak i pro širší okruh čtenářů.

Ivana Holzbachová

Gérard Noiriel, *Úvod do sociohistorie*, Praha: SLON 2012, 146 s.

Sociohistorie je v současné době jedním z trendů, které se prosazují v dnešní historické vědě; ve Francii se rozvíjí přibližně patnáct let. Sjednocuje historiky, sociology, antropology a politology a působí především na metodologickém poli.

Noiriellova kniha má kromě Předmluvy k českému vydání, Úvodu a Závěru (Angažovanost a distancovanost) pět dále bohatě členěných kapitol: Setkání historie a sociologie, Od struktur k aktérům, Ekonomické a sociální otázky, Politika a Kulturní otázky.

V Úvodu Noiriel poukazuje na to, že historiografie už od 19. století a sociologie záhy nato začaly za zvěnělými vztahy (institucemi apod.) hledat aktéry – živé lidi, a to lidi v souvislostech zejména mocenských, ve smyslu, jaký tomuto slovu dává „nová historie“ a před ní částečně M. Foucault. Noiriel tvrdí, že se sociohistorie může věnovat velké škále problémů, a seznamuje čtenáře s některými technickými termíny, které používá.

Kapitola první je věnována vzniku sociohistorie. Noiriel spojuje vznik vědecké historie až s Leopoldem von Rankeem na počátku 19. století. Podle jeho názoru už Ranke viděl za naším historickým dědictvím lidi, kteří tyto věci a tradice, které nám dnes zůstaly, vytvářeli. Noiriel dále uvádí další osobnosti a instituce – zejména francouzské, které k utváření vědecké historie přispívaly. Za necelé století vznikla vědecká sociologie – K. Marx, E. Durkheim, M. Weber, G. Tarde ad. – už ta byla podle Noiriela spjata mimo